

สำเร็จไปได้ตลอด เพราะเขาเป็นสามัคคี ไม่ขัดขวางกัน เขาไม่มีความอิจฉาริษยากัน เขาเป็นคนซื่อตรง อยู่ในยุคดิฐธรรมไม่คดโกงกัน บ้านเมืองเขาจึงได้มีความเจริญ พุดกว้าง ๆ เข้าใจเอาโดยอนุমানว่าข้างฝ่ายเขานั้นผู้ใดคิดการขึ้นแล้ว ผู้อื่นคงต้องตามกัน และเพราะผู้พูดไม่ได้มีความริษยากันต่างประเทศ ๆ ก็ไม่รู้จักหรือไม่ริษยาตัว ต่างคนต่างอยู่ หรือพูดไม่ได้นี้ก็จะชมจริง ๆ เป็นแต่พูดถอนไทยกันเองเล่นในเวลาที่มีเหตุการณ์อันใดที่ไม่ชอบใจตัว หรือมีความปรารถนาไม่ได้สมความปรารถนา

ฝ่ายพวกที่รู้ภาษาอังกฤษ และรู้พื้นเพราชการในประเทศยุโรปว่าเป็นธรรมเนียมที่เป็นอยู่อย่างไรในกระบวนปรีกษาราชการ ได้ฟังคำเจรจาภษิตของผู้ที่อยู่ในที่ประชุมต่าง ๆ ซึ่งป็นเป็นพวกเป็นเหล่าความเห็นต่างแตกกันตรงกันข้าม ก็โน้มใจตามไปในความเห็นนั้น ๆ จนรู้สึกตัวหรือออกวาจาแสดงว่าตัวเห็นความตามพวกนั้นพวกนี้ เป็นถูกเป็นผิด แล้วเอามาประพุดติตัวในวาจาถ้อยคำและความคิดความอ่านเจือไปในราชการบ้านเมืองของตัว จนเห็นว่าจำเป็นจะต้องมีปาติแมนต์ที่ราษฎรประชุมปรีกษาราชการ และผู้ที่คิดการบ้านเมืองนั้นจะต้องเป็นสองพวกสามพวก ในความเห็นต่างกันเหมือนประเทศทั้งปวง เพราะเมืองไทยไม่ยอมให้มีความคิดต่าง ๆ กันเป็นพวกเป็นเหล่าพูดได้คิดได้ตามใจ บ้านเมืองจึงไม่มีความเจริญเหมือนประเทศยุโรป

รวมใจความว่าปกครองบ้านเมืองแต่ด้วยอำนาจผู้ปกครองไม่พร้อมด้วยราษฎร ซึ่งนับว่าเป็นการปกครองด้วยความสามัคคีในคนหมู่มาก

ข้าพเจ้าเห็นว่าความและวาจาของท่านพวกที่หนึ่งนั้น พูดไปโดยรู้ ๆ ปลา ๆ หมายความว่าเกินกว่าความเป็นจริงไป เพราะความเป็นจริงนั้น ไซ้ว่าฝรั่งจะไม่รู้จักคิดอ่านการอันใดขัดกัน เขาขัดกันมากอย่างยิ่ง ไซ้ว่าฝรั่งจะไม่รู้จักอิจฉากัน เขาอิจฉากันอย่างยิ่ง ไซ้ว่าฝรั่งจะไม่รู้จักโกง เขาโกงกันอย่างยิ่ง คำที่พวกท่านที่พูดสรรเสริญสำหรับด่าไทยกันเอง เป็นสรรเสริญโดยไม่รู้ความจริง พูดไปตามเวลาต้องการ หรือรู้แกล้งทำไม่รู้ เพื่อจะพูดเล่นข้างเดียว จึงว่าเป็นการไม่จริง และไม่เป็นที่เหตุที่จะบูให้คนตกใจกลัวกลับเป็นสามัคคี และไม่เป็นเครื่องล่อชักชวนแนะนำให้เกิดความสามัคคีได้ตามกาลานี้ แต่ความเป็นจริงนั้นมีอยู่อย่างหนึ่ง พวกประเทศทั้งปวงมักจะรักษาติรักษาบ้านเมืองของตัวเพราะคิดรักษาประโยชน์ยาวเวลา เช่น กับลงทุนทำการ ๓๐-๔๐ ปีจึงจะมีกำไร ก็ยังกล้าที่จะลงทุนทำเป็นต้น การรักษาบ้านเมืองเป็นประโยชน์ยืดยาวที่จะได้ทั่วไป จึงเป็นสำคัญที่จำเป็นต้องรักมากกว่าประโยชน์ที่ตัวจะได้จะเพาะตัวในครั้งหนึ่งคราวเดียว เพราะฉะนั้นจึงเป็นความจริงรวบยอดอยู่อย่างหนึ่ง ถึงว่าจะเป็นการขาดผลประโยชน์ที่จะได้จะเพาะตัว หรือผู้ที่ตัวอิจฉาริษยาจะเป็น